

УДК 811.163.41'34

<https://doi.org/10.18485/bratstvo.2017.21.3>

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И НАШ СТАНАШЊИ ГОВОР

У раду се анализирају најчешће и најзначајније промене у савременом акценатском систему српског језика и утврђује се њихова природа и утицај на стабилност акцентуације. Посматрају се промене које долазе из самог језика, као и оне које настају под утицајем дијалеката и страних језика. Један део промена је настао услед недовољне друштвене бриге о језику и говору, као и услед слабог познавања ортоепске норме од стране говорника.

Док говоре језиком који им је матерњи, говорници не размишљају о његовом устројству и о томе како у сваком тренутку истовремено и складно функционишу сви његови подсистеми: морфолошки, фонетски, акценатски, синтаксички, лексички... Тако и треба да буде и тако јесте у свим језицима, па и у српском. Језик је сложени систем који нам омогућава комуникацију, преноси значења и идеје, чинећи то тако да нас не замара ни начином на који функционише, ни звуком који ствара, ни облицима које бира да њима оствари споразумевање. Зато се и људи чије су делатности далеке од језичке сфере споразумевају успешно на свом језику, а неки од њих постану и одлични приповедача или познати говорници. Ипак, није међу њима мали број оних који обраћају пажњу на језик, размишљају о речима које ће употребити, бирају облике и изразе којима се служе. Овакви говорници пажљиво прате и говор својих сабеседника, осећају задовољство када им он

доноси склад и лепоту, брину се или љуте кад процене да је језички израз немаран и сиромашан, груб или неодговарајући. Разуме се да сви који су у школи учили о српском језику имају и знања о њему, иако она не морају увек бити дубока и темељна, а код многих које језичка материја тада није заинтересовала, у каснијим годинама она често бледе и заборављају се.

Без обзира на то колико језик занима оне који се њиме служе, он има свој унутрашњи развој и своје мене, има облике који одолевају времену и вековима се не мењају, али и облике који бивају замењени новим, када се осети да су они бољи од постојећих. Неки од основних језичких подсистема, као што су фонетика, акцентуација или синтакса, обично се врло споро мењају и највећи број иновација у њима долази изнутра, из самог језика, када се за њима појави потреба. Периферни подсистеми, као на пример лексика, мењају се знатно брже и у њима се нови елементи појављују скоро непрекидно. За појмове који настају у новом времену појављују се и нове речи које их именују, некад створене у језику примаоцу, некад позајмљене из језика у коме су настале. Српски спада у језике који су увек настојали да новопреузете речи адаптирају, и облички и акценатски, и да их што више ускладе са постојећим домаћим лексичким фондом.

Напоредо са овима, одвијају се и промене другог типа. Оне зависе од спољашњих фактора, ванјезичких по својој природи и у великој мери од тога колико се друштво брине или не брине за неговање језика и језичке културе. Овамо спадају разни утицаји који долазе из наших дијалеката далеких од књижевног језика, затим језичке промене настале мешањем становништва после значајнијих миграционих кретања, као и претерани утицаји страних језика, којима нове елементе добијамо не само онде где они попуњавају лексичке празнине, већ и тамо где без потребе истискују сасвим прикладне домаће облике. Није ретко да овим буду захваћени и основни подсистеми језика, као што су акцентуација или синтакса.

Однос говорника према променама у језику је различит. Једни о овим питањима мало размишљају, а други имају активне ставове, у којима понекад иду и у крајности, као што су отпор свакој промени или, супротно, апсолутна попустљивост пред свим што у језик уђе. Има и усредсређености на само једну област, најчешће је то лексика, код које се говорници обично залажу за одбацивање свих речи преузетих из других језика, уколико српски језик има своје облике, макар и не увек синонимне. Сличне законитости се уочавају у свим језичким системима, па и у акценатском, који је предмет нашег интересовања

овде. Неки облици отпора променама нису на први поглед везани за језик, они више личе на случајно понашање појединаца, а у ствари представљају реакцију друштвене групе на појаву новог језичког елемента. Сетимо се реакције коју код говорника изазива њима неуобичајен изговор неких речи код придошлица из друге средине, рецимо изговор речи *зовемо*, *жедимо*, *седимо*, са акцентом на другом слогу, уместо изговора ових речи са акцентом на првом слогу. Исто је и са изговором придева *републички*, *филозофски* и сличних, са акцентом на првом слогу, уместо облика са акцентом на другом слогу. И у једном и у другом случају реакција ће бити смех или гласно коментарирање изговора, једнако неодобравајућа, и у случају групе коју чине одрасли говорници, и у случају сасвим младих говорника, рецимо код ученика нижих разреда основне школе. У оба случаја то је спонтана реакција друштвене групе, којом она настоји да заштити постојеће стање у језику и спречава случајне иновације да у језик уђу. Занимљиво је то што је реакција иста и у првом случају, где су и један и други облик једнако исправни (*зовемо* и *зовемо*), и у другом, где је исправан само облик који је група већ имала у свом изговору (*републички*). Довољно је, дакле, да је нови облик групи непознат, па да реакција буде једнозначно негативна, чак и у случају када се пружи стручно објашњење (настава у школи, речнички или ортоепски приручник и сл.). Отуда код сваког говорника први сусрет са новим изговором изазива сумњу или отпор, с тим, разуме се, што образовани говорник одмах прихвата сазнање, које дотле није имао, да је њему необични изговор равноправан или чак бољи од оног који је дотле употребљавао. Добро језичко образовање и развој свести о општем и заједничком, као и сазнање да је књижевни језик наддијалекатски и да само такав може обезбедити савршену комуникацију, доприносе складном развоју језика и очувању његовог квалитета. Скоро сви морамо одбацити понешто из свог изговора и усвојити оно што смо упочетку осећали као туђе, како бисмо овладали вишим степеном говорне компетенције и допринели очувању вредности које је достигао књижевни језик.

На језичким стручњацима је да одреде шта треба одбацити, шта усвојити, који од два активна облика је функционално бољи, шта треба оставити као дублете од којих ће језик касније сам одабрати један и дати му предност. Сама књижевнојезичка норма је по својој природи конзервативна и то је њена врлина. Ми као говорници природно смо нестрпљиви, примећујемо да се неки облици све мање употребљавају, неки готово ишчезавају и хтели бисмо брзу реакцију норме: да се нови облици прихвате као исправни, да се од старих одустане. Нор-

ма, међутим, има међу својим кључним правилима једно, према коме се неки облик не може из употребе искључити све док постоје, било где на територији где се говори српски језик, они који овај књижевни облик и даље употребљавају. Веома је добро што се норма држи оваквог принципа, јер није искључено да дати облик поново уђе у широку употребу, како нам на више примера показује историја језика, а његовим превременим искључивањем ометали бисмо природни развој језика. Још нешто, колико год ми примећивали да се неки облици више не употребљавају, лако је могуће да се они употребљавају на територији коју ми не познајемо, где не боравимо и где нисмо у прилици да чујемо до које мере су дати облици присутни. Ако би се нормативни статус језичких елемената мењао брзо, чим у језик уђу неки нови облици, или у њему изгубе изразиту продуктивност неки који су је до тада имали, књижевнојезичка норма би се непрекидно мењала и изгубила би неопходну стабилност, коју она обавезно мора поседовати. Природна је зато и наша тежња да се нормативна решења доносе брже, и нормативна мудрост да се са променама сачека док се тачно не утврди који карактер и развојну перспективу нови облици имају.

Постоји још једна занимљива појава у језичким иновацијама, о којој немамо сви исто мишљење. То је својеврсна говорна мода. Природно је да у свом свакодневном говору тежимо новом, свежем и дотле некоришћеном. Облици који се лако преузму из неког другог језика, или из нечијег индивидуалног језичког израза, брзо постају модерни, радо коришћени и где имају и где немају смисла, а њихова трајност се не може увек лако прогнозировать. Некад остају дуго у језику, некад се ограниче на једну социјалну групу или уску професионалну средину, а некад врло брзо и неочекивано нестану. Најчешће овакве иновације настају у говору младих, а најдуже и опстају у омладинском жаргону, посебно код следбеника и обожавалаца оних медијских и естрадних звезда из чијег говора је иновација преузета. Ове иновације су честе на акценатском, а врло ретке на фонетском плану, мада их и ту повремено има. Тако се раних шездесетих у појединим београдским круговима могла чути намерна замена африкате *h* африкатом *ч* (не и обрнуто!), типа „идем кучи”, иако у београдској средини разликовање африкатских парова никада није постојало као фонетски проблем. Ова појава ишчезла је изузетно брзо и за две-три године више се није могла чути. С друге стране, средином деведесетих се веома брзо проширио и то са са енглеским фонетским ликом, тј. са иницијалним билабијалним *w*, узвик *waу* (*wow*) и он ни до данас није ишчезао из говора, мада се све чешће чује са српском фонетизацијом.

Пре навођења акцентованих примера подсетићемо на називе и стандардне графичке ознаке за акценте који се употребљавају у тексту:

дугосилазни $\hat{\text{~}}$, дугоузлазни $\acute{\text{~}}$, краткосилазни ~ , краткоузлазни $\grave{\text{~}}$, неакцентована дужина ~ (као у речима: мѝ, дѧн, зѧбава; рѧка, зѧма, напи́сати; ку́ћа, сла́ва, гле́дати; во́да, де́ца, во́лети; војни́к, ра́дост, пе́вање).

Акценатски примери говорне моде су много присутнији од фонетских, а њихово ширење много веће и брже. Навешћемо једну тенденцију која се одржава више од деценије, упркос чињеници да је потпуно супротна основним начелима дистрибуције акцената у књижевном језику и у свим народним говорима на којима се он заснива. Реч је о настојању да се акценти преносе на први слог речи, иако се овим често нарушавају неки од основних модела ритмичке организације говора. На овај начин добијамо облике са акцентом на првом слогу: ко̀ридор, трѳ̀тоар, Па̀кистан, уместо исправних облика коридѳ̀р, трѳ̀тоѳ̀р, Пакиста̀н. У српском језику модел са краткоузлазним акцентом у основном облику (номинативу једнине) после кога у првом наредном слогу постоји неакцентована дужина, у осталим падежним облицима има увек дугоузлазни акценат на месту где је била неакцентована дужина. Овај модел је врло стабилан и постоји у језику још од краја 14. века. Лако се могу навести стотине домаћих речи, као и страних које су се преко њега адаптирале. Навешћемо неколико примера оваквих парова облика (номинатив и генитив једнине): ју̀нак – јуна́ка, мла̀дић – младі́ћа, де́чак – деча́ка, секрѳ̀та̀р – секретáра, факултѳ̀т – факултѳ́та, пилѳ̀т – пилѳ́та, рефѳ̀ра̀т – реферáта, офѳ̀цѝр – офици́ра, Па̀риз – Парі́за, Бра̀зил – Брази́ла. Тако би морало бити и у речима којима говорници неоправдано премештају акценат на први слог: Пакиста̀н – Пакиста́на, Ша̀нгѧј – Шанга́ја, Дагѳ̀ста̀н – Дагестáна, Ватѳ̀ка̀н – Ватика́на, коридѳ̀р – коридѳ́ра, трѳ̀тоѳ̀р – трѳ̀тоѳ́ра. Многи говорници који су у Београд дошли са исправним акцентом описаног модела, замењују га оним погрешним и изговарајући акценат на првом слогу, имају утисак да су тиме усвојили нешто од престоничког говора. Модел није београдски, иако се у Београду веома раширио не само међу обичним говорницима, већ и у новинарским и спикерским круговима; он потиче из јужних и источних говора и одраз је несналажења у врло сложеној акценатској дистрибуцији коју имају сви четвороакценатски народни говори који су ушли у основицу нашег књижевног језика. Врло велика акценатска променљивост у речима наводи ове говорни-

ке да створе неки једноставан и сигуран модел, који би им био ослонац у говору. Они су га једним делом нашли у везивању акцената за први слог речи. Тако ће се код њих, осим наведених, чути и примери као што су: дѡкумент, кўпатило, прѣтрчати, пѡлетање и многи слични њима, а који на срећу, још нису ушли у моду.

Поменута акценатска променљивост, која ствара велике проблеме при усвајању наше ортоепске норме и домаћим говорницима са дијалекатским пореклом и странцима који студирају српски језик, односи се на две појаве. С једне стране, то је чињеница да у неким речима акценат остаје исти и на истом месту у свим њиховим облицима, а с друге, у многим речима постојаће промене места или промене типа акцената, или и једне и друге истовремено. Као пример наводимо именице *пѣкѡр* и *свѣдок*. Код прве ћемо увек имати исти акценат у различитим падежним облицима једнине и множине: пѣкѡр, пѣкѡра, пѣкѡру..., а код друге ће већ први следећи облик променити место акцената: свѣдок, свѣдока. Занимљив је пример именице *рука*, у чијим падежним облицима једнине и множине налазимо сва четири наша акцената: рўка, рўку (једнина), рўкў, рўкама (множина). Чак и онда када у једној парадигми имамо именице истог типа и истог акцената, са задржавањем истог акцената и у зависним падежима, десиће се у делу примера да се у само једном падежном облику акценат ипак промени. Мислимо ту на именице типа *град*, *мрак* или *стан*, које ће са именицама *кнез*, *јѣж*, и *зец* имати исти дугосилазни акценат и у номинативу и у зависним падежима једнине (грѡд – грѡда, мрѡк – мрѡка, стѡн – стѡна, кнѣз – кнѣза, јѣж – јѣжа, зѣц – зѣца), али ће се ипак у локативу разликовати. Прве три ће имати дугоузлазни акценат, а друге три ће задржати дугосилазни: у грѡду, у мрѡку, у стѡну : о кнѣзу, о јѣжу, о зѣцу. Овом малом променом акцената направљена је разлика на семантичком плану – локатив са дугосилазним акцентом имају именице које означавају живо, а локатив са дугоузлазним оне које означавају неживо.

Специфичну променљивост акцената показују парови вишесложних именица и придева насталих од њих, као што је пар технологија, технолошкѡ. Већ смо поменули да говорници из јужних и источних дијалеката тешко усвајају овакве комбинације. Они ће настојати да помере акценат на први слог речи: демокрѡтија, дѣмократскѡ, бирокрѡ, тија, бѡрократскѡ, филолѡгија, фѡлолошкѡ, уместо да га са трећег слога помере на други и добију облике: демѡкратскѡ, бирѡкратскѡ, филѡлошкѡ. Посебно је упадљива грешка настала задржавањем акцената именице: артикулѡција – артикулѡциони, коалиѡција – коалиѡцио-

ни, интеграција – интеграциони и сл. Правилан акценат је: артикулациџни, кџалициџни, џнтеграциџни.

Последњи наведени примери показују да међу погрешним и исправним облицима постоји још једна разлика. То је одсуство или присуство неакцентованих дужина у облицима придева. Неакцентоване дужине су саставни и неодвојиви део акценатског система српског језика. Особина су четвороакценатских говора, а немају их говори дијалекатских типова, који имају и мањи број акцената, као што су косовско-ресавски и призренско-тимочки. Када се говорници из ових области потруде да овладају књижевним изговором, обично се њихов труд зауставља на кориговању места акцената и учењу тонских карактеристика акцената, док им за овладавање квантитетом, тј. за разликовање дугих и кратких поста акценатских слогова понестане енергије, па и интересовања. Отуда оно реско, кратко изговарање слогова, које други говорници спонтано описују као „сецкање”. Изговор парова облика, какви су номинатив једнине и генитив множине именица женског рода на -а, који се међусобно разликују управо по поста акценатском квантитету, код њих је сведен на само један облик – оба звуче као номинатив једнине. Уместо парова облика, као што су јабука – јабука, љлица – љлица, библиотека – библиотџка, чује се јабука – јабука, љлица – љлица, библиотџка – библиотџка. Они који су пореклом из косовско-ресавских говора имају добар осећај за квантитет акцентованих слогова, јер се и у њиховим говорима разликују дуги и кратки акцентовани слогови. Поста акценатске слогове је, међутим, одавно захватио процес губљења дужина, па су они у овом погледу изједначени са призренско-тимочким говорима, који су изгубили разлике у квантитету и у акцентованим и у неакцентованим слоговима. Зато би, можда, ближе истини било да изговор пара библиотџка – библиотџка, у случају призренско-тимочких говора, означимо као библиотџка – библиотџка, јер се у њима и дуги акценти изговарају као кратки.

Када је реч о неакцентованим дужинама, скоро да нема ниједног питања о актуелном стању нашег прозодијског система које изазива више пажње и дискусије од њих. На једној страни имамо оне који се залажу за њихово чување у говору и њихов сигуран статус у ортоепској норми, како је то до сада било, а на другој страни, имамо немали број оних који би наш прозодијски систем упростили и то управо редуковањем дужина. Међу овим последњим један број се у сручним дискусијама и разговорима залаже за право укидање дужина свуда где оне не врше такозвану семантичко-диференцијалну улогу, а други за њихов факултативни статус у језичкој норми – једни би говорили са

дужинама, други без њих, а обоје би се сматрало исправним. Ово неупућенима може звучати као разуман компромис, али у стварности не би могло да функционише. Језик не одржава елементе који се у систему изоставе, а који би се потом појављивали само у неким случајевима; такав изговор не би био спонтан и веома би оптерећивао говорнике. Ни варијанта у којој дужине једни изговарају а други не, не би опстала као функционална; уколико дужине врше неке функције у језику, оне се морају изговарати, а уколико су само фонетски украс, оне не треба да буду елемент система. Већина зна да неакцентоване дужине нису украс, већ важан функционални елемент у прозодијском систему и примери какве смо малочас наводили то сликовито потврђују. Огроман је број примера у којима оне стварају разлику у значењу, придружујући се различитим истовременим изменама акцената или делујући као једини елемент који се у паровима речи мења. Тако је у следећим случајевима: *лйста – лйстā, зóве – зóвѐ, кúпи – кúпй, обави – обавй, лўпи – лўпй* и сличним.

Још је једна функција неакцентованих дужина изузетно значајна за функционисање укупног језичког система и за разумевање говорног процеса. Наш мозак, наиме, при препознавању говора увек сегментира непрекидне гласовне низове које прима слухом на целине за које претпоставља да ће одговарати речима и те добијене сегменте употребљује са сегментима које има у меморији, укључујући истовремено у процес препознавања сва знања из морфологије, синтаксе, лексике и других области која могу допринети бржем и тачнијем обављању овог сложеног процеса. Нама се као говорницима само чини да је процес препознавања језичких јединица крајње лак и једноставан, а у ствари спада у најсложеније послове које мозак сваког тренутка у току комуникације обавља. Процес одлучивања где поставити границе сегментата који ће затим бити поређени са меморисанима најсложенији је у процесу препознавања говора и од његове успешности зависи цео даљи процес препознавања. Он се уз то одвија у веома кратким временским интервалима, у хиљадитим деловима секунде и зато је од велике помоћи свака информација која га може поједноставити и убрзати. Није случајно што у многим језицима имамо акценте везане за један слог, рецимо за први слог речи, као што је у чешком, словачком, финском, мађарском и другима. Тамо појава акцента, физички реализована као *иктус*, тј. удар фонационе струје на појединачним слоговима у дугачком низу, изузетно помаже процесу сегментације, дајући мозгу информацију да сви слогови почев од овог који је носилац иктуса припадају једној речи. Где је крај такве речи не може се прециз-

но одредити без додатних елемената, али је јасно да он није даље од слога са новим иктусом, пошто он означава почетак нове речи. Овај механизам користи и наш језик када су у питању наши силазни акценти, пошто они стоје само на првом слогу речи, док код појаве узлазних акцената, који могу бити свуда осим на последњем слогу, имамо другу информацију – не знамо где почиње реч у којој је примећен узлазни акценат (јер он може означавати први, други, трећи... слог), али знамо да још најмање један слог мора припадати истој речи. Како овај процес потпомажу неакцентоване дужине? Оне се налазе само на постакценатским слоговима, па свако опажање ових дужина прецизира место на коме је могућа исправна сегментација, не допуштајући да се граница постави испред слогова који их имају. Уз то, најразличитије комбинације наших акцената и неакцентованих дужина (чији број у речима варира од један до три) стварају мелодијско-ритмичке обрасце које мозак памти и по карактеристичном лику лако препознаје. Једне исте гласовне комбинације могу стварати слоге различитих речи, а међу њима ће се доста лако поставити граница захваљујући карактеристикама ових мелодијско-ритмичких образаца. Рецимо, слогови *да-на* могу бити део речи *данас*, могу бити почетак фразе *да наставимо са читањем*, део целине у фрази *чујем да наш колега путује*, могу означавати генитив једнине именице *дана*, затим генитив множине исте именице – *дана*, могу означавати женско име *Дана* итд. Иако су слогови увек исти и у истом редоследу се појављују, њихов прозодијски лик је сваки пут друкчији, а то изузетно олакшава процес сегментације говорног низа: *д̄анас*, *да н̄аставимо*, *да н̄аш*, *д̄ана*, *д̄ан̄а*, *Д̄ана*. Изостављање неакцентованих дужина из говорног ланца веома би отежало овакве поступке и озбиљно би нарушило функционисање укупног језичког система. Свако од нас је приметио да га понекад слушање особе која нема добру артикулацију и која неке слоге редукује, а акценте изговара недовољно јасно, доводи до приметног замора, иако изговорени текст није ни по чему сложен или оптерећен непознатим информацијама. До замора нас доводи непрекидно враћање мозга на исте сегменте који су због лошег изговора погрешно сегментирани и погрешно протумачени, па се процес мора понављати, некад и више пута и то убрзано, како новопрстигле говорне целине не би биле пропуштене. Због овога је потребно да у разговору имамо јасну артикулацију, одмерену дикцију и прецизну акцентуацију. Тиме сабеседнику омогућавамо да нас лако и без замора прати и да се разговор успешно одвија и када је реч о излагању врло сложених садржаја.

Постојање идентичних гласовних целина које имају различита акценатска обележја често је у нашем језику и има двојаку функцију. Уколико је у оваквим речима различито значење остварено само акцентима и неакцентованим дужинама, кажемо да је ту реч о акцентима као семантичко-диференцијалним знацима. Уколико је пак у оваквим речима значење остало исто, реч је о акценатским дублетима. И једна и друга категорија су важне за наш језик; прва остварује значајну економiju језичких средстава, остављајући прозодијском обликовању да искаже семантичке разлике у истим фонетским склоповима, а друга представља велику резерву потенцијала, коју језик обично дуго чува и у пракси проверава, а онда се у неком погодном моменту одлучи за једну од две истозначне варијанте, или пак почне да користи обе, али у различитим значењима. Неретко постојање дублета изазива код говорника недоумице, пре свега зато што су дублетне варијанте обично регионално распоређене, па сваки говорник зна само за своју, а сусрет са оном другом га најчешће изненади и доводи у заблуду да је тај нови акценатски лик погрешан. И чињеница да су чести привидни акценатски дублети у којима је само један лик исправан, а други је најчешће дијалекатски, такође може збунити неупућене говорнике, посебно ако се покаже да је облик који они употребљавају дијалекатски. Већ смо говорили о психолошкој основи неприхватања других варијанти код акценатских дублета.

Показаћемо ово на примерима. Најпре дајемо неколико примера у којима су акценти употребљени као семантичко-диференцијални знаци: разлика у трајању акцената, узлазних и силазних: Зора – зора, град – гра̑д ; разлика у трајању поста акценатских слогова, једног или два слога: вѣчера – вѣчерā, јабука – јабу̑ка; разлика у тону акцената: раван – ра̑ван; разлика у месту акцента: сре̑дина – сред̑ина. Често су у пару различита по два елемента: место и трајање акцента: њску̑пити – њску̑пити; место и тон акцента: нѡвине – нов̑ине; трајање и тон акцента: ку̑пити – ку̑пити; једна од компоненти акцента и неакцентована дужина: л̑ипа – липā, пѡтока – пѡтѡкā, ру̑кѣ – ру̑ке, ра̑ди – ра̑ди. У неким паровима исти фонетски склоп једном има акценат, а други пут нема: д̑уж – дуж, кра̑ј – крај.

Примери акценатских дублета: по̑в̑ући и пову̑ћи, њстрѣсти и њстрѣсти, ѡран и ѡран, мнѡгѡбрѡ̑ј̑н̑и и мнѡгѡбрѡ̑ј̑н̑и, дѣво̑јакā и дево̑јакā, тра̑ву и тра̑ву, прѣзимена и презимѣна, дāнима и дāнима, др̑угѡвā и другѡвā, градѡвā и градѡвā, њдѣмо и идѣмо, њдѣте и идѣте, њмāмо и имāмо, њмāте и имāте. Следећи пример акценатских дублета има акценатске ликове који почињу да се раздвајају по значењу, али је још

увек могуће у оба значења употребити било који од два елемента у пару: у погледу и у поглѣду (у погледу ми видим да је задовољан, у том поглѣду ми се нећемо сложити). Да је овај процес још у току, показују нам други примери истог типа, где се међу елементима пара још увек не осећа никаква разлика у значењу: у обликѹ и у облику, у ваздуху и у ваздуху.

Парови речи који следе показују нам неке од раширених, али привидних дублета. Први елемент пара је погрешан (иако чест у употреби!), а други је исправан: лѣтар и лѣтар, мѣтар и мѣтар, јѣдѣн и јѣдан, дѣнѣс и дѣнас, прѣизвод и проиѕвод, пѣриод и перѣод, ѣпоравак и опѣ равак. Од неправилних акценатских варијанти говорници тешко одустају, али увек треба имати на уму да нам је језик заједнички и наддијалекатски, па сви морамо уложити напор да прихватањем заједничког и општег подржимо и очувамо достигнути ниво његовог развоја.

Проблем који је илустрован претходним примерима постоји и код акценатске адаптације домаћих сложеница и страних речи. Познато је да наша ортоепска норма не допушта силазне акценте ван првог слога речи, а у неким случајевима силазни акценти се у говору чују скоро увек на неком од унутрашњих слогова, па и на последњем, иако српски језик не допушта ни силазне ни узлазне акценте на последњем слогу речи. Норма је најпре инсистирала да се сви силазни акценти ван првог слога помере за један слог ка почетку речи и да том приликом промене тон (да постану узлазни), што представља наставак великог и значајног померања акцената извршеног у српском језику крајем 14. и почетком 15. века, у коме смо као резултат добили узлазне акценте, поред силазних који су и до тада постојали. Ово померање акцената у акцентологији се назива метатонијским преношењем. Приметићемо да у свим примерима који су пре преношења акцента имали дугосилазне акценте до данас остаје неакцентована дужина на слогу који је некада имао акценат (младѣћ : младѣћ, овѣј : ѡвѣј). Многи примери сложеница и страних речи адаптирали су се успешно преко овог модела на коме је норма инсистирала, и који је врло жив у нашем језичком осећању, али је остао изван број случајева где се добијени узлазни акценти нису усталили и где их говорници никако нису прихватили (пољопривреда, самѡзѣштита). Норма је понудила и друго решење за овакве случајеве – промену тона без мењања места акцента. Ово решење се показало као боље у тим нерешеним случајевима и данас га примењујемо тамо где прво решење, метатонијско преношење, не даје добре резултате (пољопривреда, самѡзѣштита). Понеке речи одавно су акценатски адаптиране на овај начин (култѹра, финѣле), па тако на-

стављамо и са другим речима код којих нам метатонијско преношење не успева (институција, интересантан, компонента и сл.).

Код страних речи са силазним акцентима на крајњем слогу, врло нам је лако да адаптирамо према захтевима норме краткосилазне акценте у двосложним речима (бутик, процес, доцент) и све дугосилазне који су били на крајњем слогу (мајор, телефон, раритет, конгломерат), али нам врло споро и тешко иде привикавање на правилне облике са узлазним акцентима, када су у тросложним речима били краткосилазни акценти на последњем слогу (инструмент, диригент, асистент), као и код иманица које су дугосилазне акценте имале на унутрашњим слоговима (телевизор, акумулатор, милијарда). Ту у разговорном језику и они са лепим језичким осећањем и добром говорном културом воле да употребе облике са недопуштеним силазним акцентима ван првог слога (инструмент, диригент, асистент, телевизор, акумулатор, милијарда).

Осећај за метатонијско преношење и данас је врло јак у четвороакцентским говорима, али се на њега веома тешко навикавају говорници из дијалеката, посебно они са крајњег истока и југа наше језичке територије. Зато се код њих појављују и модели који су само привидно усклађени са нормом, а у ствари представљају покушај да се права метатонија избегне и замени обликом који нигде не помера дијалекатски кратки акценат, а чини га дугим и узлазним, више захваљујући мелодијској интонационој линији (која у овим говорима постоји) него тоном самог акцента, који како се види у другим примерима, они тешко усвајају. Такви су примери који следе, а који су дошли до Београда, у коме су већ неколико година врло популарни: направила сам, заборавили су, надокнадићемо вам их. Полазни дијалекатски облици су направила сам, заборавили су, надокнадићемо вам их, а прави метатонијски облици гласе направила сам, забòравили су, надòкнадићемо вам их.

Ни ијекавски изговор није лишен акценатских недоумица, чему у одређеној мери доприноси тенденција у многим његовим, претежно босанским говорима, да се у речима редукује неакцентовани вокал *и*, чиме се добјају облици као што су: учитељца, мална, радли и слични. Како је дуги рефлекс јата двосложан (ије), у поменутиим говорима се и ово *и* редукује када није акценатовано, па уместо правилних облика бијело, цијело, лијепо, вриједан, цијенити, бијелити, смијешно, вријеме, добијамо облике са изостављеним вокалом *и* и са дугим акцентом који сабира трајање оба претходна вокала: бјело, цјело, лјепо, врједан, цјенити, бјелити, смјешно, врјеме. У говорима где су редукације

вокала стална и давнашња карактеристика, могу се наћи и облици са редукованим *и* чак и у случају када је оно акцентовано: тјело, бјел, лјеп, цјел, снјег, уместо исправних облика са акцентом на *и*: тйјело, бйјел, лйјеп, цйјел, снйјег. Разуме се да у наставку процеса у делу ових говора, али не у свима, долази и до јотовања у двогласима лј и нј. Други ијекавски говори, који немају редукцију вокала *и* имаће само правилне акценатске ликове.

Акценатска материја српског језика изложена је различитим превирањима и развојним процесима, говорна пракса обилује иновацијама и новим решењима, али је за многе од ових појава рано рећи колико ће дуго трајати и каква им је перспектива. Неопходно је подржавати процесе који су се показали као трајни и за језик у целини корисни, а истовремено треба имати слуха и за ново и необично, само га не треба напречац уводити у норму и њиме замењивати облике који добро функционишу.

Јелица Јокановић-Михајлов

ЛИТЕРАТУРА И ГРАЂА

- Белић, Александар. *Савремени српскохрватски књижевни језик I. Гласови и акценат*. Београд: Научна књига, 1951.
- Јокановић-Михајлов, Јелица. *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006.
- Јокановић-Михајлов, Јелица. *Прозодија и говорна култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- Лончар Раичевић, Александра. *Фонетско-фонолошке вредности рефлекса дугог јата у ијекавици*, рукопис магистарског рада, Београд: Филолошки факултет, 2009.
- Николић, Берислав. „Основне дијалекатске акценатске појаве у млађим новоштокавским говорима.” *Јужнословенски филолог* XXVIII/1–2 (1969): 189–207.
- Николић, Берислав. Акценатски системи у штокавским говорима СР Србије, *Јужнословенски филолог* XXIX/1–2 (1972): 275–303.

- Петровић, Драгољуб. „Две српске прозодијске нормe?“ *Актуелни проблеми граматике српског језика*. Суботица: Градска библиотека; Београд: Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ, 1999, 227–231.
- Пецо, Асим. „Вук-Даничићеви акценатски принципи и наша стандардна прозодијска норма.“ *Наш језик* н.с. XVIII, св.1–2 (1970/71): 93–102.
- Ресо, Асим. *Основи акцентологије српскохрватског језика*. Београд: Научна књига, 1971.
- Речник српскога језика* (уредник Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I, V* изд., Београд: Научна књига, 1989.

Кључне речи: српска прозодија, акценат, акценатске иновације, ортоепија

Jelica Jokanović-Mihajlov

ACCENT SYSTEM OF THE SERBIAN LANGUAGE AND OUR CONTEMPORARY SPEECH

In this paper the most frequent and prominent changes in the contemporary accent system of the Serbian language are being analysed and the nature thereof is being determined, as well as their influence on stability of Serbian accentuation. Prominent sources of changes are identified: various influences of dialects having fundamentally different accentuation from the literary language, and influences of foreign languages. A part of changes is the result of society's negligence of language and speech, joined by the lack of knowledge of orthoepy on the part of a large number of speakers.